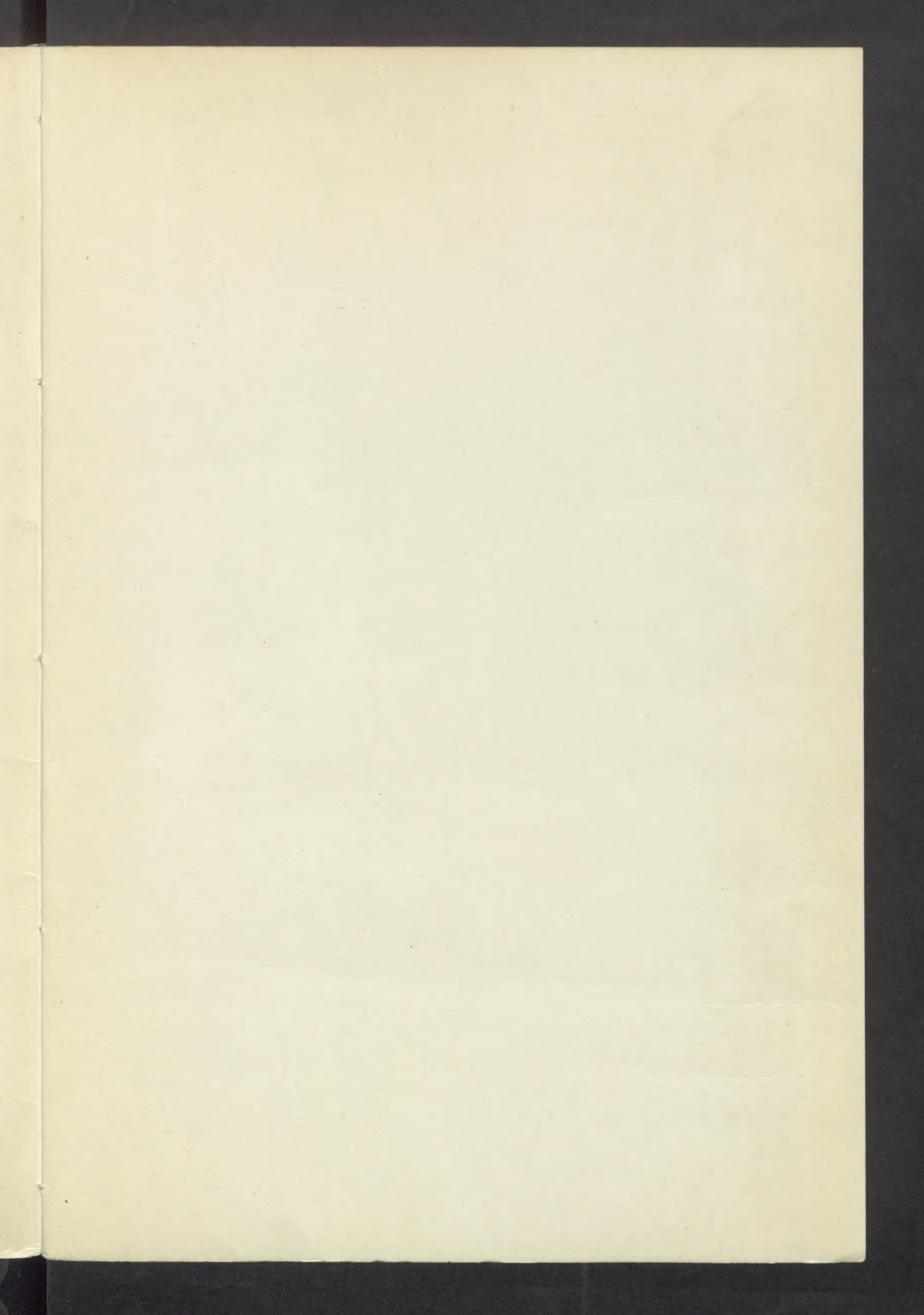
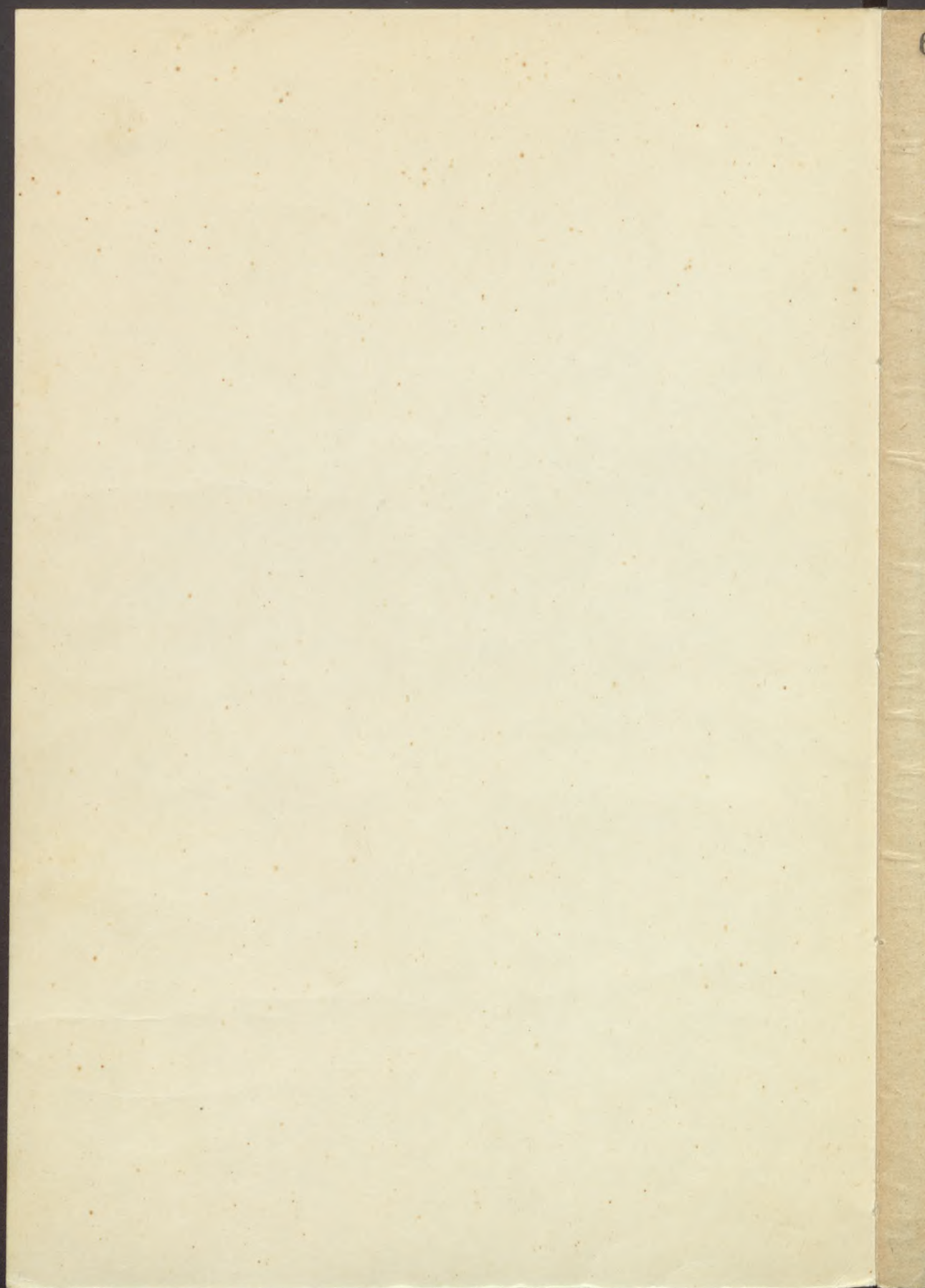

617.775

R
2

A magyar kert eredete.

Általánosan vallott felfogás, hogy a kertészkedés tudományát, amely Előázsiában, Egyiptomban, Görögországban és kivált Rómában nagyon magas fokot ért el az ókorban, a hittérítő szerzetesek, kiváltképen a bencések hozták magukkal itáliai hazájukból és az Alpoktól északra fekvő országokban a VIII. és IX. században honosították meg. Ez a nézet magyar viszonylatban a dátum tekintetében módosul, ugyanis a Duna—Tisza földjén valamivel később nyugodott meg a pogány törzsi élet és valamivel későbbben fejlődött ki a királyság, kereszténység, nemzet és az állandó letelepülés.

Mindazonáltal a magyarság nem a Duna—Tisza földjén tanulta meg a kertészet első elemét, a használt föld kerítését. A kert is azok közé a szavaink közé tartozik, amelyeket a magyarság már Levediában ismert és használt. Csak az a kérdés, hogy milyen értelemben. Nagyon primitív népek is jól ismerik a kert és a kerítés fogalmát és gondolatát, mert a vadállatok ellen a kerítés egyik legfontosabb védelmük. Sőt azok a primitív törzsek, amelyek kártékony vadban gazdag vidéken élnek, sokkal nagyobb mértékben használják a kerítést, mint a civilizáció magasabb fokára jutott, de olyan területen élő nép, amely már kiirtotta a kártékony vadakat.

A kert a magyarság életében sem jelentett eredetileg egyebet, mint kerítéssel védett helyet. De már az, hogy mit védett a kerítés, lényegtelen volt a kert szó használata tekintetében. GYÖRFFY ISTVÁN megállapítása szerint: „A kertben tartották, teleltették a jószágot, ugyanitt volt felhalmozva a takarmány, sőt a ház szükségletére való tüzelőanyag, a nád, szalma is.“ Alföldi városaink településformáján ma is meglátszik annak a nyoma, hogy a belső körben állottak valamikor a házak szabálytalan elosztásban és kerítés nélkül, a házakból álló központ körül pedig a kertek, tehát az elkerített telkek terültek el, amelyekben ólak épültek a jószág számára és a szabad helyen végezték a cséplést. Mikor MÁRIA TERÉZIA megszüntette a földközösségeket és a magántulajdonba kerülő szántókra kirajzott a tanyák népe, beépültek a régi „kertek“ és a belváros körül a mult században felnőtt a külváros.¹

Azonban kétségtelen, hogy a magyarság már Levediában ismert másféle kertet is és nemcsak a jószágot védte kerítéssel, hanem bizonyos növényeket is. A gyümölcsök magyar nevei közül levediai származású az alma, körte, kökény és a som neve. Ezek magukban még nem bizonyítják, hogy az ősmagyarság ismerte volna a gyümölcsös kertet, de már a szőlőt döntő fontosságúnak kell tartanunk. A szőlőt nem szedhették erdőben már Levediában sem, kiváltképen mert — miként a török rokonságú ősmagyar bor, csiger, seprő és szűr szavak bizonyítják² — szüretet is tartottak és bort is erjesztettek a szőlő levéből. És ha szőlőskertje már Levediában volt a magyarságnak, nem lehetetlen, hogy alma és körte is termett a kertjében, hiszen HEER már bronzkori cölöpépítmények lakóinak maradványai között talált a vadalmától különböző, nagyobb gyümölcsű, kétségtelenül ültetett fáról szedett almát.³

¹ GYÖRFFY I.: Az alföldi kertes városok. 1926.

² GOMBOCZ Z.: Életföldrajz és a magyar őshaza. Term.-tud. Közl. 1925.

³ RAPAICS R.: A földművelés legrégebb emlékei Európában. Term.-tud. Közl. 1921.

Mindezek alapján azt kell mondanunk, hogy a magyarság keletről hozta magával a kert ismeretét, némi részben még a kertészkedés mesterségét is. Azonban úgy látszik, hogy Levediában sem főzeléknövény, sem fűszernövény, sem gyógynövény termesztésével nem foglalkozott a magyarság. Ilyesmit részben kereskedelem útján szerzett, mint például a borsot, melynek neve szintén török eredetű, részben pedig a szabad természetből hordott haza, miként a saláta kek neve és a gyógynövényekre nézve a kököresin példája mutatja. De a főzelékek és a gyógynövényekkel nem nagyon törődött az ősmagyarság, ezeknek csak a Duna—Tisza országában akkor nőtt meg a jelentőségük, amikor szláv elemek olvadtak a magyarságba és a nyugati kolostori kultúra előtt meghajtotta fejét.

Legfőbb főzeléknövényeink szláv neve, mint a bab és káposzta, arra mutat, hogy ezekkel a növényekkel a szlávok révén még akkor ismerkedett meg az ősmagyarság, amikor a kolostorkert hatása nem jelentkezett. Ebből azonban nem következik, hogy ugyanekkor már termesztette volna is a főzeléknövényeket. Sőt sokkal inkább valószínű, hogy eleinte is és még a honfoglalás után is hosszú ideig állandóan a hazai szláv lakosok látták el főzeléknövényekkel a magyarságot.

A főzeléknövények természetesen megtalálhatók a kolostorkert flórájában is, de a középkori kolostorkertekben ezeken kívül még több más növényt is termesztettek. A középkori szerzetesek nyugati kertjeinek termesztett növényeit ma már pontosan ismerjük és a szerzetesi kertekkel nyugaton kiterjedt irodalom foglalkozik. Nyugaton sikerült több egykorú feljegyzést felkutatni ezekről a kertekről, Magyarországon azonban, sajnos, még egyetlen közvetlen adat sem került napvilágra a középkori klastromkertekről, noha természetesen a magyarországi kolostorokban éppen úgy telepítettek kerteket, mint a nyugatiakban. Mivel a középkori szerzetesek élete egészen nemzetközi volt, a magyar bencések kertjeinek flórája sem különbözhetett lényegesen a nyugati klastromkertek növényzetétől és így a nyugaton felkutatott klastromkerti adatokból teljes joggal vonhatunk következtetést arra, hogy milyenek voltak a magyarországi klastromkertek és azt is megállapíthatjuk, milyen lehetett azok hatása a magyar kertre.

A klastromkert a császári Róma hagyatéka, növényei és kertészeti rendszere semmiben sem különbözik a római kert rendszerétől, amelyről például COLUMELLA egészen részletes szakmunkát hagyott az utókorra. Itáliában nagyon magas fokot ért el a kertészkedés és hogy a népvándorlás nem semmisítette meg teljesen, az főként a szerzetesek érdeme, akik a római kertből mindazt átmentették a klastromkertbe, ami a szerzetesi élet lefokozott igényeivel össze volt egyeztethető.

A kolostorkert növényeinek jegyzékét legbővebben őrzi az a királyi rendelet, amelyet valamikor a VIII. század végén valahol nyugaton vezérfonalul adott ki birtokai igazgatására valamelyik Karoling-király. Valamikor azt vélték, hogy NAGY KÁROLY, de ma már sokkal valószínűbb, hogy JÁMBOR LAJOS a kiadója a kezdő szavairól Capitulare de villis néven ismert rendeletnek és körülbelül 795-ben kelt.¹ Az a terület, amelyre szólt, Franciaország déli

¹ H. FISCHER : Mittelalterliche Pflanzenkunde. 1929.

része, körülbelül Aquitania. De már néhány év múlva lemásolták és a másolat ismeretessé vált Németországban is. Noha a Capitulare JÁMBOR LAJOS rendeletére készült, mégis egész bizonyossággal tartjuk az abban felsorolt kerti növényeket a bencések klastromkerti növényeinek, mert kétségtelen, hogy az egész rendeletet valamelyik nagytudású bencés fogalmazta, aki a rendeletbe mindazt a gazdasági tudást beleöntötte, amelyet a bencés klastromok őriztek és terjesztettek.

Ez a körülmény magyarázza, hogy a középkorból ismeretessé vált kerti növényjegyzékek mind párhuzamosak a Capitulare növényjegyzékével és hogy sokáig a németek is úgy tekintették a Capitulare szövegét, mintha az Németországban is királyi rendelet erejével bírt volna. Nem annyira a királyi szó hatalma fontos tehát a Capitulare szövegében, hanem a bencések tudománya, amelyet mindenütt terjesztettek, ahol klastromaik felépültek.

Magyarországba nem jutott el a Capitulare még másolatban sem, de a bencések itt is megjelentek és SZENT ISTVÁN körülbelül ugyanolyan szerepet juttatott nekik az ország megszervezési munkájában, mint a Karolingok vagy kétszáz évvel hamarabb a Nyugaton. Ez magyarázza, hogy a középkorból ránkmaradt növénynevek a Duna—Tisza földjén is minden tekintetben párhuzamosak a Capitulare növényjegyzékével. A legrégebbi magyarszövegű nyelvemléket őrző Pray-kódex naptárrésze egészségügyi szabályokat is előír¹ és ezekben a havonként elosztott egészségügyi szabályokban 27 különféle növény neve olvasható. Noha a Pray-kódex a XII—XIII. század fordulóján készült, mégis feltűnő, hogy növénynevei mennyire kapcsolódnak a Capitulare növényneveihez. De még a XV. század elején írt schlägli szójegyzék² flóráját is érdemes összevetni a Capitulare kerti fejezetével.

Alább adom az említett három jegyzékben található növények párhuzambállított jegyzékét és hogy a középkori latin növénynevek jelentését is megvilágítsam, közlöm a felsorolt növények mai tudományos nevét is. A Capitulare kezdő szavai következőképen hangzanak: *Volumus, quod in horto omnes herbas habeant, id est:*

Capitulare 795	Pray-kódex 1200 körül	Schlägli szójegyzék 1410 körül	Mai neve
1. <i>lilium</i>	—	<i>lilium</i> : <i>lilium</i>	<i>Lilium candidum</i>
2. <i>rosas</i>	—	<i>rosa</i> : <i>rosa</i>	<i>Rosa centifolia</i>
3. <i>fenigraecum</i>	—	(<i>iva</i> : <i>gewregpaffywe</i>)	<i>Trigonella foenum graecum</i>
4. <i>costum</i>	<i>costus</i>	(<i>herba sancte Marie</i> : Bódog anya mentaya)	<i>Chrysanthemum balsamita</i>
5. <i>salviam</i>	<i>salvia</i>	<i>saluia</i>	<i>Salvia officinalis</i>
6. <i>rutam</i>	<u><i>ruta</i></u>	<u><i>ruta</i></u>	<i>Ruta hortensis</i>
7. <i>abrotanum</i>	—	<i>ritimenium</i> : <i>feier irem</i>	<i>Artemisia abrotanum</i>
8. <i>cucumeres</i>	—	<i>cucumer</i> : <i>vgurea</i>	<i>Cucumis sativus</i>
9. <i>pepones</i>	—	<i>pepo</i> : <i>dinne</i>	<i>Cucumis melo</i>
10. <i>cucurbitas</i>	—	<i>cucurbita</i> : <i>thewk</i>	<i>Lagenaria vulgaris</i>
11. <i>fasiolum</i>	—	—	<i>Vigna catjan</i> (= <i>sinensis</i>)
12. <i>ciminum</i>	—	<u><i>comenum</i> : <i>kemen</i></u>	<i>Cuminum cyminum</i>
13. <i>rosmarinum</i>	—	—	<i>Rosmarinus officinalis</i>
14. <i>careium</i>	—	—	<i>Carum carvi</i>

¹ ZALÁN M.: A Pray-kódex forrásaihoz. Magyar Könyvszemle. 1926.

² SZAMOTA I.: A schlägli magyar szójegyzék. 1894.

Capitulare 793	Pray-kódex 1200 körül	Schjägli szójegyzék 1410 körül	Mai neve
15. <i>cicerum italicum</i>	—	⊙ cicerpisum : chicher- borso	Cicer arietinum
16. <i>squillam</i>	—	—	Urginea maritima
17. <i>gladiolam</i>	—	—	Iris germanica
18. <i>dragantea</i>	—	piretum : tarkon	Artemisia dracunculus ¹
19. <i>anesum</i>	—	(anisum : anis)	Pimpinella anisum
20. <i>coloquentidas</i>	—	—	Colocynthis vulgaris
21. <i>solsequiam</i>	—	(solquum : <u>kathang</u>)	Cichorium intybus
22. <i>ameum</i>	—	—	Ammi majus
23. <i>silum</i>	—	siler : <u>menta</u>	Laserpitium siler
24. <i>lactucas</i>	lactuca	lactuca : kek	Lactuca sativa
25. <i>git</i>	—	(carm : <u>horskemin</u>)	Nigella sativa
26. <i>eruca alba</i>	—	—	Eruca sativa
27. <i>nasturtium</i>	—	nasturecium : torma	Lepidium sativum
28. <i>parduna</i>	—	draga : <u>baytöryan</u>	Arctium lappa
29. <i>pulegium</i>	pulegium	pellegium : <u>kakukfiw</u>	Mentha pulegium
30. <i>olisatum</i>	—	—	Smyrnium olusatrum
31. <i>petresilinum</i>	—	petrosolum : <u>petresolum</u>	Petroselinum hortense
32. <i>apium</i>	apium	—	Apium graveolens
33. <i>levisticum</i>	leusticum	leusticum	Levisticum officinale
34. <i>savinam</i>	sauina	—	Juniperus sabina
35. <i>anetum</i>	—	coaltum : <u>capor</u>	Anethum graveolens
36. <i>fenicolum</i>	funiculum	fenicillinum : kemen	Foeniculum vulgare
37. <i>intubas</i>	—	—	Cichorium endivia
38. <i>diptamnium</i>	—	paliurus : ezeriofiw	Dictamnus albus
39. <i>sinape</i>	sinapis	(synapum : <u>mustar</u>)	Brassica nigra
40. <i>satureiam</i>	satureia	staturena : chombor	Satureia hortensis
41. <i>sisimbrium</i>	—	—	Mentha crispa
42. <i>mentam</i>	—	menta : menta	Mentha aquatica
43. <i>mentastrum</i>	—	—	Mentha silvestris
44. <i>tanaritam</i>	—	dancena : varadich	Chrysanthemum vulgare
45. <i>neptam</i>	—	carpana : menta	Nepeta cataria
46. <i>febrefugiam</i>	—	—	Chrysanthemum parthenium
47. <i>papaver</i>	—	papauver : mak	Papaver somniferum
48. <i>betas</i>	—	bleta : cecla	Beta vulgaris
49. <i>vulgigina</i>	—	—	?
50. <i>ibischa</i>	—	subremus : mazala	Althaea officinalis
51. <i>malvas</i>	malva	solsequum : apro malva	Malva silvestris
52. <i>carnitas</i>	—	—	Daucus carota
53. <i>pastenacas</i>	—	pastinaica	Pastinaca sativa
54. <i>adripias</i>	—	atriplex : ister	Atriplex hortense
55. <i>blidas</i>	—	bileda : labda	Amarantus blitum
56. <i>travacaulos</i>	—	—	kalarábi
57. <i>caulos</i>	caules	caulis : cauzta	Brassica oleracea
58. <i>uniones</i>	—	cepe : <u>hagma</u>	Allium fistulosum
59. <i>britlas</i>	—	—	Allium schoenoprasum
60. <i>porros</i>	—	porrum : par	Allium porrum
61. <i>radices</i>	radix	raphanus : <u>reték</u>	Raphanus sativus
62. <i>ascalonicas</i>	—	ascola : monyaro <u>hagma</u>	Allium ascalonicum
63. <i>cepas</i>	—	cibulus : veres <u>hagma</u>	Allium cepa
64. <i>alia</i>	—	aleum : <u>foghagma</u>	Allium sativum
65. <i>warentiam</i>	—	—	Rubia tinctorum
66. <i>cardones</i>	—	—	Cynara scolymus
67. <i>fabas majores</i>	—	fabum : bab	Vicia faba
68. <i>pisos maurisicos</i>	—	⊙ citrulus : bagolborsó	Vicia narbonensis
69. <i>coriandrum</i>	—	(coriandrum : zobragbors)	Coriandrum sativum
70. <i>cerfolium</i>	—	—	Anthriscus cerefolium

¹ Mások szerint a Capitulare draganteája *Arum dracunculus*, de a Capitulare szerzője más arab növényt is ismer (68), tehát ismerhette a tárkonyt is.

Capitulare 793	Pray-kódex 1200 körül	Schlägli szójegyzék 1410 körül	Mai neve
71. <i>lacteridas</i>	—	eleborus : zektete fiw	Euphorbia lathyris
72. <i>sclareiam</i> <i>et ille hortulanus</i> <i>habeat super</i> <i>domum suam</i>	clara	—	Salvia sclarea
73. <i>Jovis barbam</i> <i>De arboribus vo-</i> <i>lumis quod</i> <i>habeant</i>	—	—	Sempervivum tectorum
74. <i>pomarios diversi</i> <i>generis</i>	—	pomum : alma	Malus pumila
75. <i>pirarios diversi</i> <i>generis</i>	—	pirus : keruelfa	Pirus sativa
76. <i>prunarios di-</i> <i>versi generis</i>	—	prunus : ziltuafa	Prunus domestica
77. <i>sorbarios</i>	—	sorbellus : berkenefa	Sorbus domestica
78. <i>mespilarios</i>	—	nespula : nespulafa	Mespilus germanica
79. <i>castaneanos</i>	—	castanea : gestenie	Castanea sativa
80. <i>persicarios di-</i> <i>versi generis</i>	—	persicus : barzefa	Prunus persica
81. <i>cotonarios</i>	—	coctaneum : bisalma	Cydonia oblonga
82. <i>avellanarios</i>	—	auellanus : maniarofa	Corylus avellana
83. <i>amandalarios</i>	—	amigdalus : mondolafa	Prunus communis
84. <i>morarios</i>	—	morus : szeder	Morus nigra
85. <i>lauros</i>	—	laurus : borostyanfa	Laurus nobilis
86. <i>pinos</i>	—	—	Pinus pinea
87. <i>ficus</i>	—	ficus : fige	Ficus carica
88. <i>nucarios</i>	—	nux : dio	Juglans regia
89. <i>ceresarios di-</i> <i>versi generis</i>	—	cerasius : cheresinefa	Prunus avium
	—	merosius : megfa	Prunus cerasus

Az összehasonlító táblázat megértéséhez megjegyzem, hogy a zárójelbe foglalt neveket kiegészítésként iktattam ide részben a Casanate-könyvtár Korvin-kódexéből¹ (3, 4, 19, 25, 39, 69), részben pedig a besztercei szójegyzékéből² (21). A Capitulare növényneveinek már a múlt század közepén kimerítő magyarázatát adta KERNER; a táblázatban is a KERNER-től származó megállapítások alapján közlöm a Capitulare növényeinek manapság használatos tudományos nevét. A magyar nevek a schlägli szójegyzék változatlan nevei. Mivel a mai magyar nevektől alig különböznek, elegendőnek látszik ezek közlése.

A Pray-kódex naptárának 27 növényneve közül csak 15 található meg a Capitulare növényei között, a többi 12 közül a gyömbér (gingiber), rebarbara (reuponticum), mastix, bors (piper), szegfűszeg (gariofilum) és fahéj (cinamomum) délről és keletről készen szállított kereskedelmi cikkek nevei, a szőlőről (uva) a Capitalare külön rendelkezik, a többi pedig (agrimonia, vetonica, bibinella, absincium és ysopus) részben csak később került a kolostorkertbe, részben egyáltalában nem volt kerti növény a középkorban sem.

A középkori magyar szójegyzékeket hat századnál hosszabb idő választja el a Capitulare időszakától, mégis azt látjuk, hogy a schlägli és besztercei szójegyzékek növénynevei között nincsen egyetlen olyan kerti növény neve, amelyet meg ne találunk a Capitulare kerti flórájában, ami világosan mutatja, hogy az európai kertekben közönségesen még a XV.

¹ SCHÖNHERR Gy.: A római Casanate-könyvtár Korvin-kódexe. 1905.

² FINÁLY H.: A besztercei szószeret. 1892.

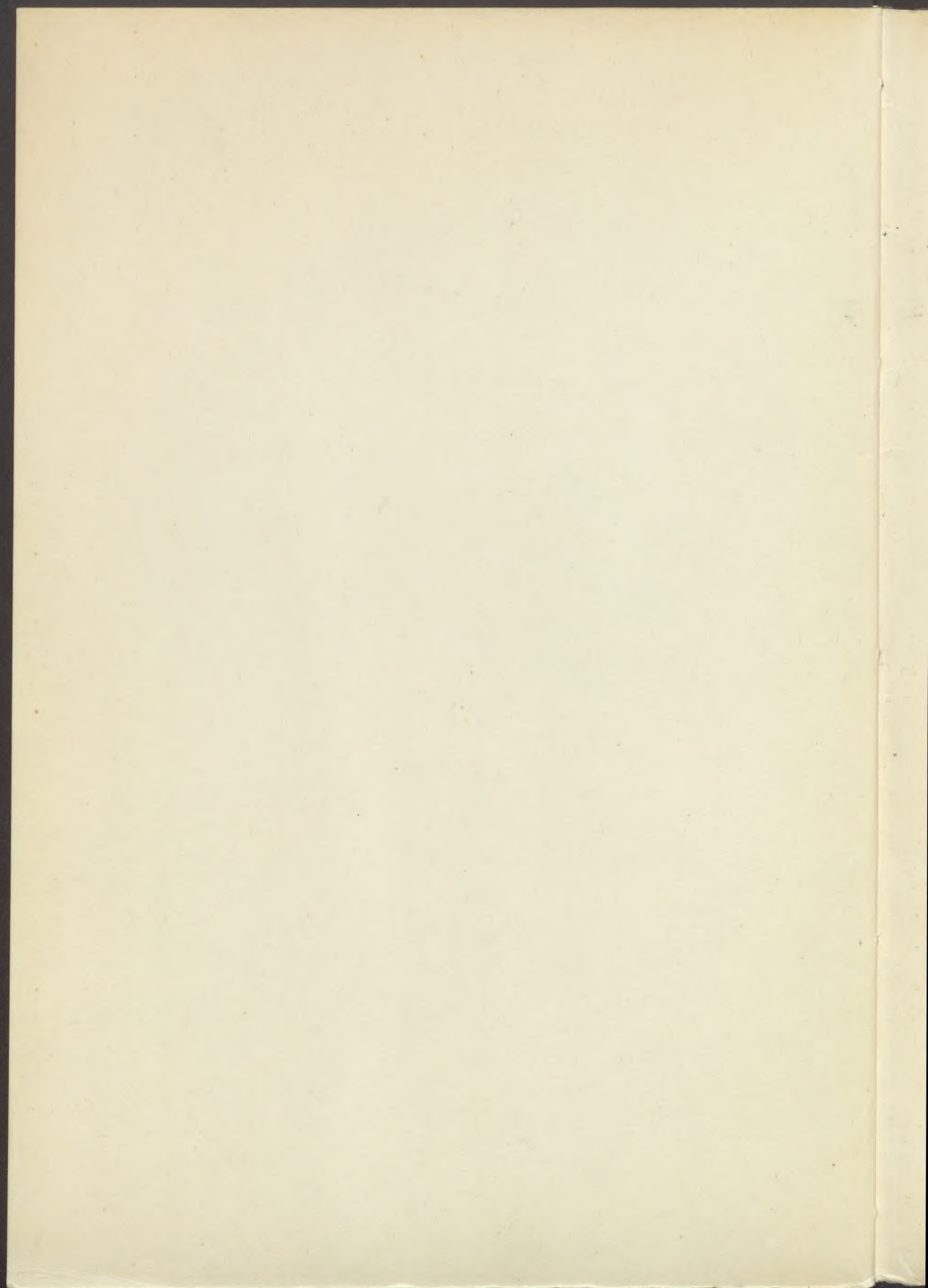
században sem termesztettek más növényeket, mint amelyeket a bencések a VIII. századtól kezdve termesztettek.

Hogy a Capitulare 89 kerti növényének neve közül a középkori magyar szójegyzékekben körülbelül csak 60 található meg, annak az az egyszerű magyarázata, hogy a Capitulare a sokkal enyhébb klímájú Aquitania számára készült, ahol Itália kerti növényei még nagyrészt termeszthetők, ellenben az északibb és keletibb kolostorkertekben több déli növény nem volt tartható, mert a középkorban még sem a növényvedret, sem a cserepet nem használták. Ezért nem volt a középkori magyar kertben „fasiolus“, rosmarin, tengeri hagyma, ammi, endivia, kalarábi, metélő hagyma, árticsóka, amelyek nevei a középkori magyar szójegyzékekben hiányoznak és bizonyos, hogy a babért (laurus : borostyanfa) is csak a patikából ismerte a magyar ember mindaddig, amíg később a XVI. században Magyarországon is elterjedtek a cserepek és a növényvedrek.

KERNER mutatott rá arra, hogy az egyszerű házikertben többnyire ma is azokat a növényeket termesztik, mint hajdan a középkori kolostorkertekben.¹ Ez azonban nagyobb mértékben csak az eldugott alpesi falvak parasztkertjeire érvényes, Magyarországon legfeljebb csak a nyugati részek falusi házikertjeiben találunk számottevő egyezést, ellenben az alföldi parasztkertekben alig-alig leljük nyomát a kolostorkertben annyira jellemző mediterrán fűszeres füveknek. Magyarországon a kolostorkert emlékéét inkább sok növényünk latin származású neve őrzi, mint a rózsa, liliom, zsálya, ruta, kömény, csicseri, ánizs, petrezselyem, léstyán, fénik, menta, mályva, pasztinák, naszpolya, gesztenye, mandula, füge, cseresnye.

Dr. Rapaics Raymund.

1973 DEC 29

